

VÁCLAV VEBER

NIKITA NA TRŮNĚ

CHRUŠČOV V ČELE SSSR
V LETECH 1953–1964

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

VÁCLAV VEBER

NIKITA NA TRŮNĚ

CHRUŠČOV V ČELE SSSR V LETECH 1953-1964

VÁCLAV VEBER

NIKITA NA TRŮNĚ

CHRUŠČOV V ČELE SSSR
V LETECH 1953-1964

Václav Veber

Nikita na trůně

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autor

doc. PhDr. Václav Veber, CSc.

Recenze

PhDr. Ivan Macek M.A., M.Sc.

© Václav Veber, 2014

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2014

Cover © Dagmar Krásná, 2014

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-739-2

OBSAH

Předmluva	9
---------------------	---

ÚVOD

Chruščov za Stalinova života	11
--	----

Kapitola 1

Cesta k moci	29
Sto dní aktivit Lavrentije Beriji	34
Stalinovo dědictví a hledání nových cest	47
Agrární otázka	49
Duel Malenkova s Chruščovem	55
Destalinizace a první fáze tání	59
Tzv. protistranická skupina Molotova, Malenkova a Kaganoviče	71
Žukovovo odvolání	78

Kapitola 2

Revoluční diplomacie	83
Německá a rakouská otázka	89
Smiřování s Jugoslávií	94
Duch Ženevy	97
Kritický rok 1956	99
Lidová diplomacie	113
Zostření berlínské krize	129
Kubánské krize	133
Roztržka s komunistickou Čínou	141

Kapitola 3

Chruščovova vnitřní politika	149
Kult osobnosti a renesance leninismu	155
Ekonomika Chruščovovy éry	170
Druhé tání a Chruščovova kulturní politika	195
Pravoslavná církev	225
Odpor občanské společnosti proti komunistické moci	229

Kapitola 4

Státní převrat 1964 – krize a pád Chruščova 239

Chruščov jako občan 247

Závěr 256

Prameny a literatura 262

Jmenný rejstřík 266

PŘEDMLUVA

Chruščovova vláda je jistě jedním z velkých témat novodobé historiografie. V komunistickém dějepisectví, které své postoje i hodnocení vnáší i do dnešní doby, bylo samozřejmě po dlouhá léta naprostým tabu. Po jeho pádu se nad ním zavřela voda a až do poloviny osmdesátých let minulého století přestal pro historiky tohoto světa existovat. Jeho dílo bylo kritizováno a celá doba, v níž vládl sovětskému impériu, relativizována, ale Chruščovovo jméno při této příležitosti nepadlo ani jednou. To ostatně vedlo Chruščova k diktování pamětí, o které se budeme kriticky opírat, bál se totiž, že pro dějiny bude někým jiným, než kým skutečně byl. Měl s takovým počínáním dost vlastních zkušeností. Právě v jeho době a s jeho souhlasem vyšly v roce 1959 nové Dějiny Komunistické strany Sovětského svazu (redigoval B. Ponomarev) a nahradily do té doby nedotknutelný Stručný kurz dějin VKS(b), jenž byl připraven pod Stalinovou taktovkou. Byla to již druhá verze toho „nejsprávnějšího“ výkladu dějin a Chruščov dobře věděl, jak vlivná jsou rozhodnutí podobného druhu. Nemohl předpokládat, že ho Gorbačov vrátí do dějin a navíc jako kladnou postavu, teprve tehdy, když Gorbačov promluvil (stalo se tak při příležitosti 70. výročí listopadového dobytí moci bolševiky v roce 1987), objevila se lavina nejrůznějších informací, vzpomínek, pamětí a také prací na téma Chruščovovy politiky a jeho role v sovětských dějinách (první byl Roy Medvědév, ten ale svou první práci vydal v zahraničí). Jeho syn Sergej začal psát obsáhlé obhajoby politiky svého otce, Gorbačovův neúspěch a pád Sovětského svazu však tento trend zájmu silně poznamenaly.

U nás se historií sovětského komunismu zabývalo akademické pracoviště Ústavu dějin střední a východní Evropy (existovalo bohužel jen do roku 1994) a to iniciovalo vydání populárních Dějin Ruska (1. vydání v roce 1995, 6. vydání 2010); kapitolu o Chruščovově desetiletí napsal do této knihy Vladislav Moulis, přičemž hodnotí Chruščova v podstatě pozitivně („provedl obrat od stalinského modelu“, snažil se pohnout společnost kupředu, zajistil více hmotných statků pro řado-

vého občana a pootevření světu, byl ovšem nedůsledný¹). Moulis krátce před svou smrtí dokončil i samostatnou biografii Chruščovovu,² jedinou, která je zatím k dispozici z pera českého autora. I zde je Chruščovově vládnutí věnována jen přibližně polovina publikace, navíc zde nenajdeme shrnující hodnocení oné zmíněné doby. Autor těchto řádků napsal jakýsi malý přehled sovětských dějin, spíše pro potřeby výuky na vysokých školách, na nichž v té době působil; Chruščovovi je v něm věnována samostatná kapitola nevelkého rozsahu, přibližně 15 stran.³ Zatím tedy žádný příliš hmatatelný výsledek. Rozhodně se nedá srovnávat s explozí vydavatelského zájmu, týkajícího se dějin německého nacismu, dalšího zločinného totalitního režimu dvacátého století. Čeští čtenáři mají nyní samozřejmě k dispozici několik přeložených děl o dějinách Sovětského svazu, máme i přeloženou obsáhlou monografii amerického historika Williama Taubmana: Chruščov – člověk a jeho doba⁴, ale celková informovanost českého vzdělance o dějinách sovětského komunismu není příliš hluboká, jistě k tomu přispívá i skutečnost, že český čtenář má v zásadě relativně velmi málo informací o této pro nás tak závažné historii. To je více než patrné i v učebních osnovách pro střední školy, každý student ví alespoň to základní o nacistických zločinech (např. holocaustu), ale o zločinech komunismu se nedozví v podstatě nic, pokud se sám nepostará o rozšíření svých historických znalostí.

-
- 1 Cituji podle posledního 6. vydání, které je asi nejdostupnější: Švankmajer, M. a kol.: Dějiny Ruska, NLN, Praha 2010, s. 444. Kapitola o Chruščovovi není příliš obsáhlá, je na ss. 428–444.
 - 2 Moulis, V.: Neobyčejný život Nikity Sergejeviče – N. S. Chruščov a jeho doba, Dokořán, Praha 2006. Obě citované Moulisovy práce však nemají poznámkový aparát.
 - 3 Veber, V.: Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR, Set out, Praha 2001. Kapitola Chruščovova éra 1953–1964 je na ss. 119–134 a je zakončena úvahou Chruščov v ruské historii (na ss. 133–134). O Chruščovovi má ještě krátkou studii Michal Reiman, zabývá se však jen zahraniční politikou.
 - 4 Taubman, W.: Chruščov – člověk a jeho doba, BB/art, Praha 2005. Kniha má 846 stran a je dotována bohatým poznámkovým aparátem.

ÚVOD

Chruščov za Stalina života

K úvodu určitě patří několik poznámek o Nikitovi Sergejovičovi Chruščovovi, které by alespoň přiblížily jeho cestu do čela mocného státu. Chruščov se narodil 15. dubna 1894 (dle starého pravoslavného kalendáře 3. dubna) ve vesnici Kalinovka v Kurské gubernii (vesnice měla tehdy 156 stavení a bydlelo zde přibližně 1200 osob), jeho otec Sergej se snažil zajistit rodině lepší postavení, než bylo tehdy na ruské vesnici obvyklé, ale dlouho se mu to nedařilo. Sám Nikita do svých 14 let stejně jako všichni mladíci z nemajetných rodin pásł krávy, kozy, telata či ovce větších hospodářů a do kostela a do školy chodil jen v zimě, kdy nebyla práce. Absolvoval tak s jistotou dvě, možná i tři (sám stírdavě uvádí oba údaje) zimní školní sezóny, což byla jeho vzdělanostní základna, na které stavěl. Po celý život nezvládal písemný projev (a vyhýbal se mu, jak to jen bylo možné). V roce 1908 se otec s rodinou přestěhoval do Juzovky, největšího města tehdy překotně se rozvíjející doněcké pánve jako ukrajinské průmyslové základny. (Juzovka byla v letech 1924–61 přejmenována na Stalino, poté přijala dnešní jméno Doněck.) Zprvu otec pracoval v dole, syn Nikita však i nadále pásł krávy, až se v roce 1909 dostal jako pomocník do továrny „patřící Němcům“, kde dělal pomocnou sílu místním zámečníkům, nejčastěji zde čistil kotle. (Svědčí v pamětech, že zatímco zámečník měl 2 ruble denně, on bral za 12hodinovou práci 25 kopejek, přesto byl spokojen.) Po jisté době (Chruščov uvádí, že po vyučení, ale žádný školský systém neexistoval) přešel na práci v dole také jako zámečník a zřejmě se mu dařilo zařadit se poměrně brzy mezi tzv. dělnickou aristokracii (můžeme to říci oprávněně, protože byt, který si po svatbě pořídil, měl přijímací pokoj, kuchyň, ložnici a jídelnu – v pamětech několikrát připomíná, že se mu až do roku 1953 nepodařilo zajistit své nové rodině takový standard, jakého dosáhl v letech první světové války – ale to asi trochu přehání). Byl zřejmě od samého začátku velmi ambiciózní a toužil po

*Jefrosinja Pisarevová – první Chruščovova žena
(snímek z let 1918–1919)*

úspěchu za každou cenu. Ve dvaceti letech (1914) se oženil s Jefrosinjou Pisarevovou (její otec byl důlním strojníkem), v krátké době se jim narodily dvě děti Julie a syn Leonid. Chruščovovou výhodou bylo, že jako kvalifikovaný dělník nemusel do války.

Bude asi pravda, že od počátku projevoval jisté sociální citění; životní poměry většiny zaměstnanců na dolech i v továrnách, které vlastnili zahraniční vlastníci, byly totiž spíše otřesné. Nebylo divu, že vznikaly stávky, kdykoliv se našla vhodná příležitost. I když musíme věřit jen Chruščovově svědectví, tvrdí, že se v nich sám často jako jeden z vůdců a vyhlášený řečník angažoval. Také byl z jednoho pracoviště propuštěn, ale snadno získal místo na jiném dole. Pád carismu a březnovou revoluci 1917 otevírající cestu k demokracii a ke svobodnému životu přivítal Chruščov jako drtivá většina jeho okolí s velkými nadějemi. Doba však byla složitá, brzy přišli na scénu bolševici a v listopadu 1917 se zmocnili politické moci nad Ruskem. Ukrajina, kde Chruščov pobýval, byla ovšem v jiné situaci, usilovala o postavení samostatného státu a hledala po Evropě spojence. Jen nešťastnou shodou okolností se opřela o německou říši, jejíž osudy byly již sečteny. Spolu s Němci (samostatná Ukrajina s nimi uzavřela mír v únoru 1918) přišli na Ukrajinu i do Juzovky opět bývalí vlastníci a střety neměly daleko k naprostému

rozvratu. Při jednom z takových konfliktů hrozilo údajně Chruščovovi, že bude zatčen a možná i popraven (angažoval se v místním sovětu a v odborech) a jeho řešením byl úprk do Ruska, zpět do vesnice Kalinovka ke svým rodičům, vzal přitom s sebou celou rodinu. Příležitostí k práci asi mnoho nebylo, Chruščov se stal představitelem bolševickým státem ustavených výborů vesnické chudiny, jejichž cílem bylo „vnášet“ na vesnici třídní boj a hned poté zajišťovat dostatek obilí pro města a Rudou armádu. O tomto úseku svého života se Chruščov prakticky nezmiňuje, nepochybujeme však, že jednal s ambiciózností jemu vlastní. Na podzim 1918 byl odveden do Rudé armády, o své činnosti až do demobilizace v roce 1921 nás však opět nechává bez základních informací a nabízí jen občasné příběhy, z nichž by mohl být rekonstruován jeho osud jako frontového hrdiny. Jakmile však v dubnu 1919 (do Rudé armády stále ve větší míře přicházeli mobilizovaní rolníci) vznikla funkce politického komisaře, Chruščov se vydal touto cestou, demobilizován byl jako instruktor v politickém oddělení 9. armády. Tato armáda mj. sovětizovala do té doby samostatnou Gruzii a Stalin ho v důvěrných chvílích nazýval sovětským okupantem. V tomto období však prožil dvě důležité události. Jednak koncem roku 1918 (přesné datum neznáme) již v Rudé armádě vstoupil do bolševické strany a svázal s ní svůj další osud, jednak v Kalinovce u jeho rodičů pobývajících manželka Jefrosinja onemocněla tyfem a zemřela. Chruščov se z války nevrátil a obě děti zůstaly u prarodičů. Chruščov přijel až den po její smrti a jako nově přesvědčený pravověrný bolševik a ateista se k rozhořčení svých rodičů i většiny místních obyvatel zasadil o to, aby se její pohřeb vyhnul kostelu a pravoslavným zvyklostem.

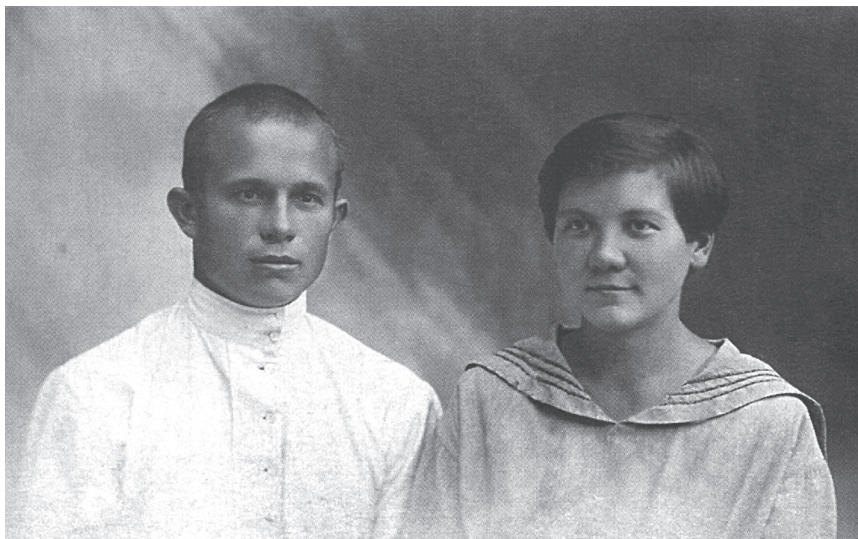
Po demobilizaci v roce 1921 se pravděpodobně vrátil zpět do Donbasu a vzhledem k nedostatku známostí i zanedbatelnému postavení nastoupil jako horník – podle návrhu Trockého se ostatně některé vojenské oddíly měnily na pracovní brigády. V roce 1922 mu pomohl jeho dávný přítel, který se stal ředitelem jednoho ze závodů v Juzovce, a udělal z něho svého náměstka pro politické záležitosti. Chruščov se rozhodl pro práci technického ředitele (dnes bychom řekli manažera), taková práce však vyžadovala alespoň nějakou kvalifikaci. Nový bolševický režim trpěl naprostým nedostatkem vzdělaných lidí, vytvořil proto systém, umožňující rychlou cestu ke vzdělání. V technických oborech to byly tzv. rabfaky (školící kurzy pro dělníky), školy trvající dva až tři roky, které přijímaly naprosté začátečníky a připravovaly je na absolvování středního vzdělání (naše maturity), i když samozřejmě s velmi nízkými požadavky, přihlížejícími k všeobecnému propadu vzdělanosti.

Chruščov (uprostřed) studentem rabfaku v Juzovce (1924)

Na ně navazovalo tzv. technikum, škola připravující inženýry, ta vyžadovala ovšem alespoň nějakou podobu středního vzdělání, deset let praxe v závodě, v dolech apod. a členství v komunistické straně nebo aspoň v komsomolu. V srpnu 1922 se Chruščov přihlásil na juzovský rabfak. V přihlášce uvedl, že se hlásí proto, aby nabyl technických znalostí, nutných k produktivní práci v průmyslu. Jednou tvrdil, že školu absolvoval, jindy to zase popíral. Pravděpodobně ji velmi brzo skončil (máme k dispozici i svědectví, že byl pilný, nebo naopak špatný žák, ale tato svědectví jsou sdělována v době, která odpovídala jeho obecnému hodnocení, takže nemohou být hodnověrná). Jisté je, že už v prvním roce se ve škole vrhl do politické práce a brzo byl jmenován předsedou místní stranické organizace. V roce 1924 z tohoto důvodu už seděl v komisi, která přidělovala titul prvním absolventům tohoto učiliště. On sám takový diplom nikdy nezískal.

I v tomto období, na počátku dvacátých let, má Chruščov několik tajemství. Především se znovu oženil, jeho novou manželkou byla Marusja. Její příjmení není dodnes zjistitelné, tak hluboce byla utajena, dokonce i v rodině, i když to jistě bylo žhavým tajemstvím mezi novými manželi. S Marusjou žil ale krátce, brali se, když byla v poslední třídě tehdejšího gymnázia a byla již těhotná (zřejmě ne s Chruščovem). Když se dítě narodilo, o Chruščovovy dvě děti se nechtěla starat, zřejmě to

N. Chruščov a Nina Kucharčuková, s níž žil až do konce života (1924)

byl důvod jejich rychlého rozchodu (do konce života prý litovala, že se s Chruščovem rozvedla, často se na něho obracela s žádostí o pomoc a on jí vždy vyhověl). Chruščov si z toho vzal poučení, že se již potřetí neožení, a prakticky celý život (až do důchodového věku) žil s novou družkou v konkubinátě. Druhým, jistě závažnějším prohřeškem bylo, že se v této době hlásil aktivně k Trockého přívržencům. Není divu, že mu Trockij imponoval: byl totiž také překotně ambiciózní, navrhoval řešení téměř jen naznačeného problému a byl skvělým řečníkem, který dovedl ovládat masy. Chruščov měl vyzkoušenou metodu, která mu procházela. Kajícně se k tomuto prohřešku přiznával, kdykoliv na něj přišla řeč, a omlouval ho svou mladickou nerozvážností i přílišnou aktivitou. Když se Trockij dostal do nesnází, Chruščov ho (asi v roce 1924) opustil a jako začínající profesionální stranický funkcionář se rychle přidal na Stalinovu stranu. Od roku 1925 se již zúčastňoval stranických konferencí a sjezdů na místní, ukrajinské i celostátní úrovni jako zapřisáhlý stalinista a pronášel řeči stalinštější než jejich vůdce. Na Ukrajině se mu rychle otevřela cesta ke kariéře, měl vydatného zastávce, se kterým se znal už od roku 1917. Byl to Kaganovič, který ho postupně začlenil do vysokých ukrajinských funkcí, mělo to však jeden háček, Chruščov neměl žádné vzdělání ani kvalifikaci, školy, do kterých nastoupil, brzy opustil vždy pro vyšší a tedy odpovědné stranické funkce. Navíc se mu

v polovině dvacátých let podařilo uzavřít nový vztah. Jeho novou vyvole-
nou byla Nina Kucharčuková, o šest let mladší učitelka, jejíž přednášky
měl navštěvovat na juzovském rabfaku. Na rozdíl od něho byla sice také
z rolnické rodiny západoukrajinského rolníka, ale s pomocí pravoslav-
né církve vystudovala střední školu, i když postupně v Lublinu, Chelmu
a nakonec v Oděse. Jako pravověrná komunistka absolvovala i novou
Sverdlovovu univerzitu v Moskvě, a byla tak více než dobře připravena
na práci stranického propagandisty a učitele na různých úrovních teh-
dejších škol. V roce 1924 se dohodli na společném žití (ale na Chruščo-
vovo přání, který nechtěl připustit další rozvod, jenž ho tísnil, se nevza-
li). Doma v rodině vládla rukou pevnou a nekompromisní (Julie, dcera
syna Leonida z Chruščovova prvního manželství, která po smrti svého
otce v roce 1943 byla Chruščovovými adoptována do rodiny, jí říka-
la „železná dáma“), zasloužila se o kulturní prostředí i vysoké vzdělání
svých dětí, nashromáždila do bytu spoustu knih i obrazů, návštěvy di-
vadel či výstav byly samozřejmostí, právě tak jako povinnost, že všechny
děti absolvují mimoškolní hudební vzdělání a naučí se anglicky (pozdě-
ji sama na cestách až šokovala mezinárodní veřejnost svou přijatelnou
angličtinou). Její fyzický zjev poněkud klamal, byla malé postavy, spíše
buclatá, s kulatou rolnickou tvář (pokud si vzala šátek, byla od vesnic-
ké ženy k nerozeznání), klidná a vyrovnaná, ale doma přísná a striktní.
Není divu, že pro Chruščova byla příkladem i svědomím a jakmile se jen
trochu ohřál ve funkcích na ukrajinské politické scéně, už se hlásil do
nových, vyšších škol v Moskvě. Tentokrát si za svůj cíl vyhlédl nejvyš-
ší stranické učiliště pro kádry pracující v průmyslu, tzv. Průmyslovou
akademii, jež měla připravovat nové manažery pro řízení sovětského
hospodářství.

Byla to jistě opovážlivost, ale asi také náhoda. Když totiž Chruščov
v září 1929 nastoupil do akademie (nebylo to vůbec jednoduché, Chru-
ščov nesplňoval žádné předpoklady a do školy ho protlačil jeho patron
Kaganovič se slibem, že všechno dohoní; je známo, že tehdejší učitel-
ský sbor proti jeho přijetí protestoval), vrcholil v ní právě zápas stali-
nistů s bucharinskou opozicí, která používala akademii jako jednu ze
svých posledních bašt. Chruščov se vášnivě zapojil do propagandistick-
kého boje proti opozici, po několika měsících pobytu na škole už byl
předsedou stranické buňky a ve druhém ročníku stranické organizace
a brzy stál v čele zápasu se stalinskou opozicí. Vzděláním samozřejmě
na protivníky typu Bucharina (jehož si navíc velmi vážil, v pamětech
to opakuje několikrát a lituje, že neprosadil jeho rehabilitaci), nestá-

Chruščov jako 1. sekretář Moskvy ve 30. letech v Parku kultury

čil. Svůj handicap nahrazoval vášnivou útočností, kde o intriky, pomluvy a falešná nařčení nebyla nouze. Zasadil se dokonce s pomocí šéfredaktora Pravdy Mechlise o převrat ve stranické organizaci na základě zfalšovaného dopisu údajného straníka, který podepsal Chruščov (jž zvolení delegáti na 16. sjezd strany byli novou volbou vyměněni). Asi to byla náhoda, že mezi studenty této školy patřila v té době také Stalinova žena Naděžda Allilujeva (studovala v textilním oboru akademie a na podzim 1932 spáchala za dodnes přesně nezjištěných okolností sebevraždu), se kterou se Chruščov sblížil a ta ho dokonce uvedla do Stalinovy domácnosti (několikrát byl pozván na oběd). Důležité bylo, že ho Stalin vzal na vědomí a následně s ním počítal.⁵ Ještě než měl šanci

5 Chruščov toto seznámení považuje za svůj šťastný osud, v pamětech později napsal (cituji v českém překladu podle Taubmana, W.: Chruščov, s. 98): „Zůstal jsem naživu, zatímco většina mých současníků, mých spolužáků na akademii, mých přátel, s nimiž jsem pracoval ve stranické organizaci, přišla o život jako nepřítel lidu. Častokrát jsem se ptal sám sebe, jak jsem byl ušetřen... Proč jsem já unikl osudu, jenž dopadl na ně? Myslím, že část odpovědi zní, že Stalinův vztah ke mně pomohly určit Naděiny zprávy. Říkám tomu můj šťastný los. Vytáhl jsem si v loterii můj šťastný los, když se stalo, že Stalin prostřednictvím Naděždy Sergejevny sledoval mou činnost. To kvůli ní mi důvěřoval. V pozdějších letech mě občas napadl a urazil, někdy o mně učinil hrubé poznámky, ale vždycky ho to přešlo a až do posledního dne svého života mi byl nakloněn.“

ukončit školu, i kdyby byl sebevíce chtěl, Stalin ho doporučil na místo stranického tajemníka jednoho z městských moskevských obvodů. Stihl projít jen dvěma významnými posty a hned poté začal jako druhý tajemník (prvním byl jeho dobrý známý Kaganovič) řídit město a nakonec i celou moskevskou oblast. Prvním tajemníkem se stal v březnu 1935. Byla to výjimečná kariéra a velice krátká doba na cestu ze stínu na výsluní moci. Není třeba uvádět, že třicátá léta jsou těžkým obdobím v životě celé země. Na jedné straně dominuje úsilí o velkou výstavbu a hospodářský rozvoj země i hlavního města (např. stavba moskevského metra, které mělo ohromit svět) a na straně druhé léta teroru, masového zatýkání a posílání milionů lidí do pracovních táborů, bez nichž se režim nemohl obejít. Chruščov jako mnoho jiných vyšších i vysokých funkcionářů kolísal mezi úspěchy a katastrofálními nezdary, velmi často své aktivity přikrašloval a snažil se vyhovět všemu, co považoval za přání vůdce. Z každého jeho projevu je více než zřejmé, že patřil k nejhalasnějším podporovatelům stalinské politické linie. Některé jeho činnosti jsou úsměvné, např. když v polovině třicátých let bylo stále obtížnější zásobovat masem moskevské dělníky, kterých v rámci budování stále přibývalo, Stalin navrhl jako náhradu vedle lístkového systému domácí pěstování králíků v závodech i domácnostech. Chruščov se úkolu ujal se zvláštní, výjimečnou aktivitou a dokázal pro tuto kampaň získat většinu moskevských závodů (o výsledcích kampaně, kolik bylo takto vyrobeno králíčího masa, se ovšem nikde nedočteme). Také řízení činnosti města musíme brát s jistou rezervou; Chruščov ani Kaganovič před ním a pak spolu neměli žádné předpoklady pro řízení takových kolosálních aktivit, a i když to předstírali, můžeme s jistotou předpokládat, že svou účastí a vnučováním svých představ při rozhodovacích jednáních spíše škodili, než prospívali, ale ani to dnes nelze přesně zjistit. V čem bezpochyby Chruščov vynikal byla stranická práce a její tehdejší základ, stranické čistky, které byly permanentní od Kirovovy smrti (1. 12. 1934), a vyhlášení epochy rudého teroru. Nemáme bohužel žádnou oporu v archivech, které byly již ruskými historiky dostatečně prozkoumány (a dáváme přitom za pravdu Volkogonovi, že Chruščov nechal prověřit archivy a zničit vše, co by mu mohlo v budoucím historickém zkoumání přitížit), ale i pouhých několik údajů stačí jistě ke konstatování aktivní role Chruščova i v této záležitosti. Chruščov, který byl v letech 1935–38 prvním tajemníkem Moskvy a moskevské oblasti, byl odpovědným za provádění čistek. Ve funkci prvního tajemníka a jako člen nejvyšší tzv. trojky musel schvalovat (nebo iniciovat)

Památčné foto z prosince 1936, ze sjezdu Sovětů, na němž byla přijata tzv. stalinská ústava (zleva sedí A. Andrejev, M. Ježov, N. Chruščov, A. Ždanov, L. Kaganovič)

zatýkání i likvidaci vlastních spolupracovníků a podřízených. Tak např. z 38 nejvyšších pracovníků moskevské městské i oblastní organizace přežili toto období jen tři, ze 146 stranických tajemníků okresů a obvodů této oblasti jich 136 bylo „obětí represí“, tj. čistek. Z rozhodnutí politbyra dostal 27. června 1937 kvótu 35 000 „nepřátel“, které je třeba zadržet, a z nich 5 000 zastřelit. Chruščov obratem požádal o souhlas s rozšířením o dva tisíce „kulaků“, kteří údajně ještě žili v jeho oblasti, a 10. července 1937, kdy ještě neuběhly ani tři týdny od požadavku, hlásil Stalinovi, že bylo zadrženo 41 305 „kriminálních a kulackých“ žvlů (z nich jich 8 500 zařadil do první kategorie, což znamenalo trest smrti). Splnil tak úkol nejenom v krátkém čase, ale ještě více než na 100 %.⁶ V pamětech Chruščov tuto svou životní etapu komentuje různě, někdy lítostivě (zatkli skoro každého, kdo se mnou spolupracoval), jinde se přiznává, že má ruce až k loktům zalité krví. Občas se snaží argumentovat, že činil všechno pro to, aby ulehčil a mírnil dopad čistek (rozumí se: na jeho známé komunisty), ale k tomu kromě několika

6 Podrobněji viz Taubman, W.: Chruščov, s. 111n. Zde je uvedena i další literatura k této problematice.

prohlášení nejsou žádné odpovídající dokumenty. Čteme-li jeho pozdější paměti, nemůžeme se ubránit dojmu, že se v něm hnulo svědomí. Neustále však tvrdil, že věřil ve vinu odsouzených. Není pochyb o tom, že i v této době jeho hvězda mířila k výšinám. Nesporné je i to, že podpisoval zmíněné dokumenty, aby stoupal vzhůru. Začátkem roku 1938 se stal kandidátem politbyra (to už patřil mezi desítku nejmočnějších mužů ve státě) a koncem ledna 1938 byl ze Stalinova rozhodnutí poslán na Ukrajinu jako první tajemník stranické organizace této velké země (a na 18. sjezdu strany v březnu 1939 byl zvolen členem devítičlenného politbyra, v podstatě byl v cílové rovině⁷).

Na Ukrajině byla v roce 1938 podle Chruščova údajně už čistka ukončena a jeho hlavní prací bylo obsadit uvolněná místa novými kádry, které vytrvale hledal. Vytvořil si tehdy skupinu svých spolupracovníků, kteří mu byli oddáni, jak vyžadoval tehdejší úzus, patřil k nim i jeho pozdější nástupce Brežněv. Chruščovovo tvrzení se ovšem zdá být docela pravděpodobné, protože v témže roce bylo ukončeno období rudého teroru. Ježov, Stalinovým rozhodnutím jeho hlavní organizátor, byl zatčen a čekal ve vězení na své odsouzení i na smrt a Stalin ohlásil potřebu konsolidovat společnost a stabilizovat poměry. Jen upozorněme na to, že Taubman své čtenáře informuje, že navzdory tomuto tvrzení Chruščov nejenom hledal kádry, ale také zesílil čistky jak z hlediska jejich velikosti (množství zatčených), tak i z hlediska jejich tempa. Jen za rok 1938 bylo na Ukrajině zatčeno 106 119 lidí a za léta 1938–40 to bylo 165 565 obětí. Molotov v diskusích o podílu na vině v druhé polovině padesátých let tvrdil, že Chruščov jako předseda nejvyšší ukrajinské trojky poslal na smrt 54 000 lidí.⁸ Diskuse i fakta ovšem upadla do zapomnění. Jisté je, že Chruščov byl na Ukrajině v neustálém pracovním zatížení, přičemž jeho hlavním zájmem bylo pozvednout ukrajinské zemědělství (podle projevů i novinových článků kvetlo, ale opak byl pravdou). Jedno z nejtěžších období, alespoň podle Chruščovova názoru, je spjato s podzimem 1939, kdy Stalin rozvinul politiku

7 Do zvoleného devítičlenného vedení strany a státu patřili vedle Stalina ze starších kádrů Molotov, Vorošilov a Mikojan, z formálních členů Kalinin (předseda prezidia Nejvyššího sovětu – něco jako prezident státu) a Andrej Andrejev, (předseda Komise stranické kontroly) a z nových tváří Andrej Ždanov, Malenkov a Chruščov (Berija byl zvolen kandidátem politbyra). Stalin ovšem toto nové politbyro pravidelně nesvolával.

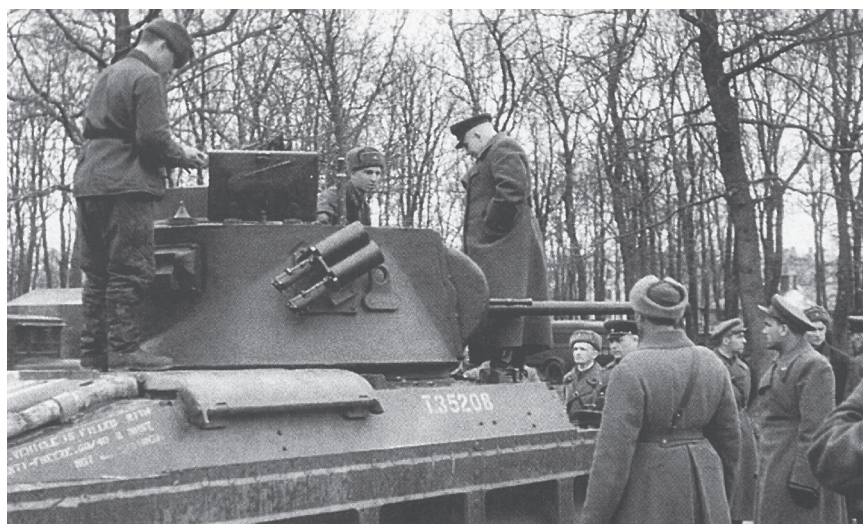
8 Tamtéž, s. 127. Chruščov v pamětech (N. S. Chruščev: Vospominanija, t. I, s. 145n.) připouští, že sice nechtěl zatýkat, ale zatýkalo se i za něho, uvádí „celé tisíce, veškeré vedení země“, svou aktivní a hlavní vinu však nepřiznává.

spolupráce s Hitlerem. Vyjadřuje lítost nad tím, že Stalinův pracovní styl nepřipouštěl žádné porady, diskuse či zasedání, kde by bylo možné i předním politikům státu prezentovat vlastní názor. Často byl postaven před hotovou věc, např. v den příjezdu Ribbentropa do Moskvy za účelem podepsání paktu o neútočení byl sice povolán do Moskvy, ale hned po příjezdu byl spolu s Bulganinem a Malenkovem Stalinem vyslán na hon (na kachny) do Zavidova, kde na ně už čekal Vorošilov a další vysocí funkcionáři. Stalin zůstal s Molotovem v Moskvě sám, podepsali pakt s Hitlerem a funkcionáři „na honu“ včetně Chruščova se o podpisu tak závažné smlouvy, radikálně měnící sovětskou zahraniční orientaci, dozvěděli z médií. Po příjezdu do Moskvy zastihli slavícího Stalina, který neustále jenom vykřikoval „východ je náš“ (rozumělo se, že východ Evropy) a počítal nové země: Litvu, Lotyšsko, Estonsko, Finsko a Besarábii, jen Polsko mělo být mezi nové přátele rozděleno. Chruščov i po letech tuto expanzivní politiku bez jakýchkoli skrupulí schvaloval a oceňoval jako výjimečné Stalinovo mistrovství, jen prý bylo těžké přátelit se s nacisty, včetně gestapa. Popisuje také, že od 1. 9. 1939 stály sovětské vojenské oddíly na polských hranicích a čekaly na zahájení akce obsadit „svou“ dohodnutou část Polska (osobně byl u armády gen. Timošenka, která měla postupovat na Tarnopol).

Jeho hlavním politickým úkolem bylo připravit politické začlenění nových zemí do Sovětského svazu. Znamenalo to vydupat ze země nové instituce, naplnit je ochotnými lidmi a přimět k „dobrovolnému“ hlasování o připojení k Sovětskému svazu formou žádosti o přijetí adresovanou do Moskvy. Byl v tom úspěšný a snažil se svou práci dobře prodat především ve Stalinově kabinetu: dá se říci, že se mu to dařilo. K této práci byly samozřejmě zapotřebí i donucovací praktiky a represe vůči těm, kdož mohli a byli v opozici. Jen tak mimochodem uvádí, že bylo nutné provést „zátať“ i na polské komunisty včetně jejich tehdejšího vedení (byli neposlušní a nemohli nebo nechtěli pochopit sovětský zájem), které nebylo na výši tehdejší situace a všichni „dosažitelní“ zemřeli.⁹ Je ochoten ospravedlnit jakékoli činy, ještě po letech se nadýmá svými úspěchy, chválí spolupráci s nacisty a oceňuje ji jako velmi výjimečnou i užitečnou zároveň, obviňuje dokonce i Finy, že to byli oni, kteří začali válčit a zahájili tzv. zimní válku, v níž se sovětská vojska nijak zvláště nevyznamenalala. Při této příležitosti také uvádí, že nacisté je zásobovali zbraněmi (Sovětský svaz dodával Hitlerovi

9 Chruščov, N. S.: *Vospominanija I*, s. 246n.

suroviny a potraviny) a jako vynikající uvádí pušky z plzeňských Škodových závodů. Samozřejmě že ex post obviňuje Stalina za nepromyšlenou politiku předválečných let, prý málo využil možností, které situace – spolupráce s Hitlerem – nabízela, bál se ho, nepřál mu vojenské úspěchy a zároveň mu k nim vydatně pomáhal. Chtěl ho přelstít, ale to se mu nepovedlo. Doma bylo více nedostatků, než bylo zdrávo, hlavně výkonnost armády prý byla na pováženou, ale to si říkali generálové jen mezi sebou a někteří z nich (Timošenko, Žukov aj.) prý do svých obav zasvěcovali i Chruščov. O válce je na pozadí Chruščovových vzpomínek obtížné psát, jsou příliš jednostranné a zveličují Chruščovovy zásluhy, jak jen je to možné až na samu hranici pravděpodobnosti i únosnosti. Všechno věděl lépe než Stalin, jen to nemohl říci nahlas, pravdou ovšem je, že svými dodatečnými invektivami ovlivnil výklad oněch událostí. Stalin ho začlenil do Nejvyšší vojenské rady, což byla skupinka politiků, pracujících v pozici politických zástupců u jednotlivých velících generálů front a armád, v této pozici s minimem střídání a změn prožil první, nejtěžší část války jako politický komisař. Měl prý své konkrétní názory na vedení války či jednotlivé operace, ale Stalin ho prý systematicky odmítal se zdůvodněním, že je civilista a nevyzná se v řízení vojenských operací. Svou práci politruka oceňuje jako velmi těžkou, přesvědčoval své okolí o nutnosti co nejaktivnějšího bojového úsilí, dodával prý všem kolem sebe sebedůvěru, která měla velkou

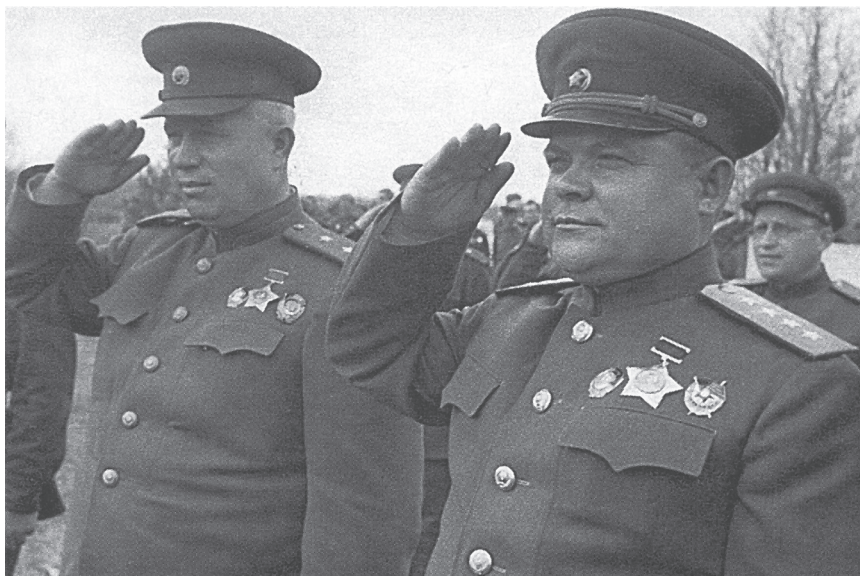

Chruščov 1942 u tankistů ve Voroněži

tendenci kolísat. Psal asi i posudky na své okolí (jako nejohrobenějšího a nejuspěšnějšího velitele cenil gen. Vlasova, jenž v jeho kompetenci vždy vyvedl svá vojska z hrozícího obklíčení a zatčení, Stalin měl přitom u každého armádního vedení svého člověka – informátora) a spolupodepisoval všechny rozkazy, které vydávali velící generálové (prý někteří jako Žukov, Koněv a další se jen neochotně zdržovali vysvětlováním, o co v rozkaze jde). Jakmile v roce 1943 (píše o něm jako o roce radosti a vítězného nástupu sovětských vojsk) si Rudá armáda postupně brala zpět ukrajinské území, Chruščov se vracel k práci prvního tajemníka této velké sovětské země. Zápasil s ukrajinskými nacionalisty (za největšího nepřítele považoval Stefana Banderu), cenil si toho, že jim Hitler žádné podmínky pro činnost neposkytl a neustavil nacionalistické ukrajinské orgány, takže bylo snadnější zahrnat je do role zrádců vlasti a záškodníků. Potlačit je se ovšem povedlo až dlouho po válce (i my jsme měli zkušenost s Ukrajinskou osvobozenou armádou, která po válce byla vytlačována z Ukrajiny a některé její oddíly se pokusily přejít přes naše území na Západ k Američanům).¹⁰ Z jeho dopisů Stalinovi, které byly stále častější, vyplývá, že situaci vědomě přikrášloval, zvláště o Západní Ukrajině, jejíž obyvatelstvo bylo téměř systematicky proti začlenění do sovětského státu, tvrdil dost neomalene, že nálada lidí v této oblasti je „velmi dobrá a sovětská“, což samozřejmě nebyla pravda. Vyhlášoval i závazky pro konečné zničení „nacionalistických band“ na Západní Ukrajině a termín stále posouval, poslední za války vymezoval na 15. březen 1945.

Druhým jeho velkým problémem, alespoň podle jeho slov, bylo vyrovnání se s kolaboranty, tížilo ho to zvláště vzhledem k umělcům, kteří prý hráli pro nacisty a bavili je bez jakýchkoli zábran. Pyšní se ovšem tím, že nakonec prosadil vstřícný postoj (naznačuje, že „kolaboranty“ byli vlastně všichni, kteří zůstali a neutekli před nacistickým zábořem), že všem dali šanci (s protivníky se ovšem vypořádali tvrdě) a jejich provinění jim nepřipomínali – toto tvrzení je jistě relativní. Z textu jeho pamětí ovšem vyčteme, že prakticky s každou maličkostí se obracel na Moskvu a žádal řešení a zdá se, že pokud necestoval po „svém“ území (to byla jeho trvalá vášeň), seděl ve své kyjevské kanceláři a telefonoval si s Moskvou. Tak např. vážně zraněný gen. Vatutin podle lékařů

¹⁰ Podle hlášení bezpečnostních složek bylo od února 1944 do května 1946 zabito 110 825 „banditů“ a zatčeno dalších 250 676. Mezi léty 1944–52 bylo na Ukrajině celkově zatčeno 600 000 lidí, z nichž třetina byla popravena a zbývající dvě třetiny uvězněny nebo poslány do vyhnanství. Taubman, W.: N. S. Chruščov, s. 201.

7. 11. 1943 v Kijevě Chruščov s gen. N. Vatutinem

potřeboval nutně ke svému uzdravení penicilin, což byl tehdy nový, skoro až zázračný lék na většinu neduhů. Jenže byl nedostatkovým zbožím a Chruščov žádal osobně Stalina o jeho přidělení a byl nešťastný, když Stalin váhal. Nebo ho údajně navštěvovaly s jistou pravidelností komunistické delegace z východního Slovenska a žádaly připojení k Sovětskému svazu. Stalin mu nařídil, aby tyto žádosti odmítal a usměrňoval místní komunisty do pozice páté kolony, věděl už údajně přesně, komu bude patřit to či ono území a kudy budou vedeny hranice.

Se zábořem Západní Ukrajiny před Chruščovem opět vyvstaly staronové úkoly: začlenit tato území do zvyklostí a života Sovětského svazu, represe, útlak a odbourání i sebemenších náznaků demokratického jednání. Tyto a další metody přišly opět ke cti chruščovovské politiky, v jejímž rámci bylo toto všechno považováno za samozřejmé. Byl ruským nacionalistou komunistického ražení, velmocenskou politiku Josefa Stalina obhajuje ze všech sil a bezpodmínečně. Např. v případě varšavského povstání v srpnu 1944 (neměl prý žádné informace a nezúčastnil se žádného jednání na nejvyšší úrovni o této záležitosti) tvrdí i po letech, že sice sovětská vojska byla u Varšavy od samého počátku povstání, ale že nemohla přijít na pomoc, protože povstání bylo v režii londýnské Mikołajczykovy vlády (Stalin spolupracoval s lublinskou vládou, kterou vytvořil podle svého obrazu) a kdyby ji podpořili, Polsko by zůstalo

buržoazním státem, nechali ho proto záměrně vykrváčet (je známo, že se sovětská vojska pohnula až v lednu 1945). Zajímavě svědčí o běžných názorech Stalina vyslovovaných několikrát ve volných diskusích, že Rudá armáda by bez spojenecké pomoci na počátku války v boji s nacistem neobstála a byla by nepochybně poražena. Rychlým zabráním evropského Ruska zůstala sovětská armáda zcela bez prostředků a spojenci, hlavně Američané, dodávali vše, co mohli: techniku i potraviny. Sovětské letectvo bylo zničeno v prvních dnech války již na zemi a tanky byly z velké části poruchové, válku vyhrála ruská krev a anglosaská technika – s koncem války na to ovšem sovětské vedení pozapomnělo a nikdo tuto skutečnost nepřipomínal, statistická čísla o pomoci se staly tajnými a ani Chruščov je neznal. Ex post ovšem Chruščov naznačuje, že Stalin nebyl zcela bez viny a nezajistil dostatečnou přípravu k tak náročnému měření sil. Právě tak připomíná i Dálný východ a Stalinovu politiku relativizuje. Ztratil prý Japonsko a to se stalo nenávratně kapitalistickým státem (snad by se domluvil s Rooseveltem, ale s Trumanem to nezvládl), jeho vina byla v tom, že preferoval územní zisky (jižní Sachalin a Kurily¹¹) před politickou dohodou. Po podpisu Paktu bezpečnosti mezi USA a Japonskem ze dne 28. 4. 1952 bylo vyřazení Sovětského svazu z tohoto prostoru konečnou realitou.

Na Ukrajině byl Chruščov i po válce, do konce roku 1949 a zažil zde střídavě dvě rozdílná údobí. Až do roku 1947 byl v nesnázích, zavinil si je trochu i sám. Neustále referoval Stalinovi jen o úspěších, chválil se v každém dopise, který odeslal, i v každém telefonátu, jenž adresoval do Moskvy. U Stalina, který sice měl všude své informátory, tak vyvolal jistou míru očekávání, ukázalo se však, že ji Chruščov nemůže naplnit. V roce 1946 ukrajinské zemědělství, které i tak bylo nevýkonné, překvapilo sucho a následná špatná úroda. Bylo zřejmé, že státní plán nebude splněn. Obvykle Ukrajina dodávala ročně pro potřeby státu

11 Kurily patřily Japonsku od 7. 5. 1875 podle rusko-japonské smlouvy o hranicích a jižní Sachalin od 5. 9. 1905 jako důsledek prohrané války carského Ruska s Japonskem (a míru v americkém Portsmouthu). Stalin podle dohody s Rooseveltem slíbil účast Rudé armády ve válce s Japonskem po skončení evropské války za tyto územní zisky a vzájemnou spolupráci při okupaci Japonska, Truman splnil tento slib jen zčásti, předal slíbené území, ale ke správě poválečného Japonska Sovětský svaz nepustil. Stalin přerušil s poválečným Japonskem diplomatické styky a Chruščov se to snažil po Stalinově smrti napravit, bylo však prý již pozdě. Nabízel návrat dvou kurilských ostrovů náhradou za odchod Američanů z Japonska, dva roky se jednalo (1954–56), ale neúspěšně. Chruščov 1. 10. 1960 tento slib opět odvolal. Podrobnější výklad sovětské politiky na Dálném východě viz přílohu knihy Chruščev, N. S.: Vospominanija I., s. 649n.

Chruščov, Stalin, Molotov a Šverník na tribuně mauzolea 1952

500 milionů pudů obilí, tentokrát byl tento úkol snižen na 400 milionů, ale ani to se nepovedlo, z Ukrajiny šlo do státních skladů necelých 200 milionů pudů. A navíc bylo z kolchozů a vesnic sebráno prakticky všechno obilí ve skladech i to, které bylo určeno na podzimní osetí, nezůstalo prakticky nic. Není divu, že hrozil hladomor a Chruščov téměř obratem změnil tón svých hlášení do Moskvy. Najednou varoval před velkou katastrofou (žádal o souhlas se zavedením potravinových lístků i pro ukrajinské zemědělce), stěžoval si na příliš vysoké kvóty odvodu obilí, prosil o pomoc, Stalina však neobměkčil, spíše rozčílil a podle jeho slov i zklamal. Svému rozhořčení dal Stalin nakonec průchod v tom, že Chruščova v březnu 1947 odvolal z pozice prvního tajemníka ukrajinských komunistů (povolal do této funkce Kaganoviče a přizval i druhého tajemníka Patoličeva, jehož pověřil řízením ukrajinského zemědělství). Chruščov na toto odvolání, které jistě považoval za začátek konce své kariéry (Stalin mu předem poslal ze Soči, kde právě pobýval, telegram, kde ho nazval „podezřelým živlem“), reagoval onemocněním, dá se říci, že zkolaboval, minimálně na půl roku byl vyřazen z práce. Oficiálně měl zápal plic, podle svědectví své dcery Rady Adžubejové¹² byl „na prahu smrti“. Kaganovič však v čele ukrajinských komunistů neobstál, alespoň v očích Stalinových, byl proto koncem roku 1947 od-

¹² Uvádí ho Taubman, W.: Chruščov, N. S., s. 209.

volán a Chruščov se vrátil do svých bývalých funkcí. Kaganovič totiž Stalina bombardoval stížnostmi na nedostatky ukrajinského průmyslu i zemědělství, navrhoval a v praxi prováděl jako východisko z nouze „boj“ s ukrajinským nacionalismem a také proti Židům, Stalin však zřejmě tyto aktivity považoval v té době za předčasné. Stranické kádry, které se scházely na konferencích a sjezdech ukrajinské komunistické strany, zřejmě Chruščova braly jako svého a jeho návrat do vedoucích funkcí oslavovaly. Např. na 16. sjezdu ukrajinských komunistů v lednu 1949 vestoje a výkřiky „Sláva soudruhovi Chruščovovi!“ I v pamětech následující léta, která strávil v Kyjevě (1947–49), hodnotí jako jedny z nejlepších.¹³ Zemědělská produkce Ukrajiny se následně mírně zlepšila a hladomor byl zažehnán, partyzánské boje na Západní Ukrajině sice pokračovaly, ale strana i tak hlásila velké úspěchy. V roce 1949 bylo zkolektivizováno v těchto nových oblastech již 60 % zemědělských hospodářství. Chruščov se dokonce pokusil naplnit jeden ze svých snů, chtěl odstranit rozdíly mezi městem a venkovem budováním tzv. agroměst ze spádových vesnic a agroměsta vybavit komunálními službami i jinými vymoženostmi. Jenže rolníkům se nechtělo opustit své rodné chalupy (a hlavně záhumenky), takže se Chruščovovi podařilo vytvořit jen jeden ukázkový agrokomplex v okrese Čerkassy, který pak v prosinci 1949 předal Stalinovi jako dar k narozeninám.

Prosinec 1949 byl pro Chruščova důležitým mezníkem. Stalin ho v Moskvě přivítal na svých narozeninových oslavách a z Moskvy ho již nepustil, odvolal ho z Ukrajiny a opět ho pověřil stranickým řízením Moskvy a přilehlé oblasti, od té doby byl Chruščov ve Stalinově blízkosti i pod jeho dohledem. Pasáže, které se v jeho pamětech věnují této době (je to více než 100 stran¹⁴) jsou nejméně spolehlivé. Chruščov si už vytváří předpoklady k pochopení jeho jakoby oprávněného úsilí dobýt moc. Mírnou kritiku Stalina (o jeho zločinech v tomto období nic neví a údajně nikdy s ním Stalin o nich nehovořil) doplňuje charakteristikami svých kolegů, z nichž se co nevidět stanou nelítostní soupeři. Čistku v Leningradě, která o život připravila elitu leningradských komunistů, jež měla čáku i na nástupnictví po Stalinovi, připisuje Malenkovovi a Berijovi jako iniciátorům (přesněji našeptavačům Stalina). Sám se tváří jako člověk, který stál zcela stranou (Stalin tehdy i Malenkova dočasně odvolal, zbavil ho funkce

13 Chruščev, N. S.: *Vospominanija II*, s. 7n.

14 Tamtéž, s. 21n.